



ВИДАННЯ ПРО ТРАДИЦІЙНУ ІГРОВУ КУЛЬТУРУ УКРАЇНЦІВ

Олександр КУРОЧКІН

доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
«Український етнологічний центр»

Інституту мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України,
вул. Грушевського, 4, 01001, м. Київ, Україна,

**Старков В. Джерела дослідження
традиційної ігрової культури населення
України: історія формування ХІХ —
початок ХХІ ст. Київ: Інститут української
археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України,
2020. 370 с.**

Поняття гри тісно пов'язане з розвитком культури. Ігрове начало — одне з найбільш значимих в історії цивілізації. Як архетиповий вид людської діяльності гра є одночасно раціональною у своїх виявах й іраціональною у своїй суті. За визначенням Йогана Гейзінги, «Гра не входить до антитези мудрості й глупоти, і так само далека вона й від пар істина та омана, добра і зла. Хоч вона не матеріальна, духовна категорія, але не несе в собі ніякої моральної функції, такі цінності як гріх і добродесність не прикладаються до неї» [1, с. 13].

Кожний етнос впродовж століть формував свій власний арсенал ігрових традицій і форм, тісно пов'язаний з його історією, особливостями побуту, сімейного і громадського життя. На жаль, доводиться констатувати, що вітчизняна народознавча наука тривалий час не приділяла належної уваги вивченню ігрової культури українців. Ця галузь духовної життєдіяльності людей висвітлювалася у наукових виданнях здебільшого фрагментарно і поверхово. Значні прогалини у вивченні вітчизняної ігрової культури не ліквідовані й досі. Реальний стан речей у цій сфері спонукав історіографа В. Старкова десятиліття тому зробити у монографії «Традиційна ігрова культура населення України» невтішний висновок: «Ігровий досвід українців не узагальнений, корпус українських ігор не опублікований, відсутня класифікація ігор за прийнятною системою» [2, с. 100].

Нова праця вченого є продовженням й узагальненням його багаторічних студій на ниві вивчення традиційного ігрового універсуму українців. Головний задум книги полягав у тому, щоб простежити історію формування джерельної бази дослідження традиційної ігрової культури населення України, визнаючи критерії й часові рамки цього процесу.

За задумом автора основний фактичний матеріал монографії структурований у шести розділах, які узгоджуються з етапами розвитку української етнографії і загальної історії України. На наш погляд запропонована періодизація не є канонічною й має деякі уразливі моменти. Так, започаткування джерельної бази ігрової культури українців неправомірно пов'язується з творчістю Івана Котляревського, який згадав декілька народних ігор у славнозвісній поемі «Енеїда». На перші десятиліття ХІХ століття припадає поява ще цілого ряду праць етнографічного характеру вітчизняних і польських дослідників, які подають інформацію про ігрові явища (О. Левшик,

І. Срезневський, Є. Ковалевський, І. Кулжинський, І. Червінський, Л. Голембіовський та інші).

Але чому за відправну точку періодизації обраний 1800 рік? Адже цій даті передував тисячолітній період історії українців, краще або гірше відображений у літописах, історичних документах, мемуарах, записках мандрівників, а також в усній поетичній творчості.

Для з'ясування генези й сутності традиційних обрядових ігор важливі пам'ятки середньовічної літератури. Вони не містять конкретної інформації про зміст і репертуар давньоруських забав, але виразно характеризують світоглядні основи цього пласту народної культури. Представники церковних кіл послідовно засуджували «ігрища бісовські», «ігри межі села» в одному ряду з музикою, співом, танцями, личинами, «срамословієм», скоморохами та іншими тяжкими гріхами, вважаючи їх спадщиною язичництва. Про силу давніх «поганських» традицій, зокрема в ігровій сфері, свідчить підтверджений багатьма документами факт, що церква була змушена боротися з ними від часів прийняття християнства до наших днів.

У період становлення української етнографічної науки, який тривав до 60-х років XIX ст., термін «гра» вже давно побутував, але асоціювався переважно зі святами, дитячим дозвіллям й розвагами дорослих. При цьому, за спостереженнями В. Старкова, в уяві дослідників ще не диференціювалися ігри різних статево-вікових груп та ігрові практики громадської та родинної обрядовості.

Більш швидкими темпами джерельна база дослідження ігрової культури українців стала поповнюватися у 60—70-ті роки XIX ст. Цьому сприяло загальне пошукання етнографічних студій в Україні, пов'язане з діяльністю Південно-Західного відділу Російського географічного товариства на чолі з Павлом Чубинським. Значне поповнення джерельної бази ігрової культури українців цього періоду завдячує збиральницькій і видавничій активності М. Лисенка, І. Нечуя-Левицького, Я. Головацького, Й. Мошинського, О. Кольберга, С. Ісаєвича, П. Іванова та інших. Здійснені ними описи ігрових практик, на відміну від попередників, більш детально характеризують правила і перебіг ігор, їхню атрибутику і склад учасників, проте не завжди подавали точну паспортизацію зібраного матеріалу.

Велику групу джерел ігрової проблематики презентують загальні історико-етнографічні, етнографічно-статистичні та інші праці, вміщені в науковій і науково-художній періодиці. Найбільш плідними в цьому плані були: журнал «Киевская старина», «Етнографічний збірник Наукового товариства ім. Шевченка», «Матеріали до українсько-руської етнології», «Записки наукового товариства ім. Шевченка» та інші. Науково-видавнича діяльність згуртувала плеяду видатних вчених на чолі з І. Франко, М. Грушевським, В. Гнатюком, Ф. Вовком. Плідним для автора монографії виявилось також ознайомлення зі змістом періодики газетно-журнального формату, зокрема з матеріалами «Губернских ведомостей» й «Епархиальных ведомостей». У неофіційній частині цих видань нерідко публікувалися відомості етнографічного характеру.

Помітним здобутком у досліджуваній галузі стала публікація 1889 року Петра Іванова «Ігри селянських дітей в Куп'янському повіті» з ґрунтовним історіографічним вступом Миколи Сумцова.

Рубіж XIX—XX століття взагалі був врожайним щодо регіональних описів ігрової культури населення України. В цей період громадськість вперше ознайомила з юридичними документами і церковними постановами, спрямованими на заборону небажаних народних ігор та забав попередніх століть.

Цікаві свідчення про ігрову культуру українців автору монографії вдалося розшукати у московських і петербурзьких виданнях, у місцевих друкованих органах на околицях українського етнічного ареалу, на Кубані й Воронезьчині тощо. Загальні несприятливі умови для розвитку культури українського народу під владою Російської та Австро-Угорської імперії стали причиною невдачі багатьох наукових проєктів і починань. Так, життєві обставини не дали завершити вже підготовлені до видання праці про традиційні народні ігри, підготовлені М. Дикаревим, З. Кузелею, Б. Грінченко. Частина цих рукописних матеріалів досі зберігається в архівосховищах, а частина, на жаль, втрачена безповоротно.

Складний період визвольних змагань й офіційно дозволеної українізації (1918—1933 рр.) дав позитивний імпульс розвитку історичних та народознавчих студій, що позначилось суттєвим прирощенням джерельних «ігрових» публікацій. Серед найвідоміших слід згадати описи Ф. Коломійченка, М. Ди-

карева, В. Кравченка, В. Верховинця, Т. Панкевича та інших.

Відомо, що на початку тридцятих років минулого століття зі зміною політичного курсу у внутрішній політиці СРСР й посиленням жорстких репресій проти «класових ворогів» були зліквідовані всі етнокультурологічні інституції, що на довгі роки припинило розвиток українознавства. Певна лібералізація радянського режиму стала можливою лише після смерті «вождя всіх народів» — Й. Сталіна, коли поступово почали відновлювати пошукову й видавничу діяльність гуманітарні академічні установи, зокрема Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії, якому з часом було присвоєно ім'я його керівника — Максима Рильського.

Науковцями цього закладу було підготовлене фундаментальне видання — «Ігри та пісні. Веснянолітня поезія трудового року» (1963), а також здійснено публікацію «ігрових» записів багатьох збирачів ХІХ—ХХ століть (Де ля Фліз, І. Манжура, П. Солонина, Є. Гаврилей, М. Русова та інші).

Останній розділ рецензованої праці, охоплює період від другої половини ХХ-го до початку ХХІ-го століття, без чіткого розмежування радянської і післярадянської доби. Такий прийом історіографічного узагальнення видається не зовсім правомірним і логічним. Попри всі складності формування молодій незалежній державі, українське суспільствознавство зуміло якісно перебудуватися й долаючи спадщину тоталітарного минулого, встати на шлях гуманізму і демократії. Кардинально міняється ідеологічна парадигма науки, її методологічні принципи й шкала пріоритетів.

На хвилі національного відродження в Україні значно зріс авторитет історичних і народознавчих студій, що викликало до життя появу нових наукових напрямів і центрів гуманітарних досліджень. Одним з них став, створений у 1990 році, академічний Інститут археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, в стінах якого й були виконані монографії В. Старкова, присвячені вивченню традиційної ігрової культури. Не має сумнівів, що в системі радянської ідеології подібна проблематика скоріше всього була б відкинута як «малоактуальна».

В роки незалежності вченим і читацькому загалу стали доступні матеріали ігрового фольклору укра-

їнських діаспорних дослідників, зокрема О. Воропая і С. Килимника.

Суттєво доповнили корпус джерельної бази традиційної ігрової культури українців актуалізовані останніми роками спогади літніх людей, що характеризують селянський побут минулих часів. Плідно працюють у цьому напрямку, зокрема, Інститут усної історії Запорізького національного університету, навчально-наукова лабораторія етнографії Кам'янець-Подільського національного університету.

Важливо відзначити, що в останні десятиліття, в умовах загальної демократизації вітчизняного суспільства, стали відчутними певні зрушення у висвітленні табуйованих або «незручних» наукових тем. Так, тривалий час поза увагою етнологів і культурологів залишалися ігрові практики дорослого населення України, зокрема яскраве ігрове розмаїття традиційного весілля. Посильний внесок до розкриття зазначеного аспекту традиційної ігрової культури здійснив і автор цих рядків [3; 4; 5].

На закінчення кілька слів про проблему класифікації традиційних ігор, яка лише побіжно згадується у книзі. Упорядкування такого складного за формою і змістом матеріалу як ігрова діяльність людей ще далеко від остаточного вирішення. Сучасна наука не знає загальноприйнятої і єдиної типології ігор, а віддає перевагу «так званим штучним класифікаціям, в основу яких покладається довільно обрана ознака, що має значення з практичної точки зору для цілей здійсненого дослідження» [6, с. 11].

Систематизовані й опрацьовані у монографії В. Старкова матеріали становлять значний потенціал для подальшого історико-етнологічного і культурологічного дослідження традиційної ігрової культури українців. Розглянутий корпус джерел дозволив автору впевнено говорити про цілісність і спорідненість ігрових практик на різних етнічних землях України. Рецензована праця має значну вартість як довідник і путівник. За підрахунками В. Старкова, використана джерельна база становить понад дві сотні найменувань видань, що містять понад три тисячі описів і згадок народних ігор, розваг й ігрових явищ в життєдіяльності українців (с. 277). Зручно користуватися цим багажем допомагають додані до основного тексту показники: авторський, предметний, географічний.

Дана праця, безперечно, буде корисною для вчених, які далі будуть працювати на ниві вивчення тра-

диційної ігрової культури, а також для викладачів гуманітарного профілю.

Багаторічні напрацювання В. Старкова у галузі вивчення джерельної бази традиційної ігрової культури українців здобули визнання й позитивну оцінку наукової громадськості. 13 травня 2021 р. він успішно захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю — історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

1. Гейзінга Йоган. *Homo Ludens*. Київ: Основи, 1994.
2. Старков В. *Традиційна ігрова культура населення України*. Київ, 2009.
3. Курочкін О. Традиційне весілля у контексті розважально-сміхової культури українців. *Університет*. 2015. № 2—6. С. 78—98.
4. Курочкін О. Обрядові танці-ігри — малодосліджені компоненти традиційного весілля українців. *НТЕ*. 2019. № 6. С. 78—91.
5. Курочкін О. Ігровий репертуар традиційного весілля українців. *Танцювальні студії*. Київ: KNUKIMPUBLISHING. Т. 3. № 2. С. 140—162.
6. Панеш Э.Х., Ермолов Л.Б. К вопросу классификации игр. *Народные игры и игрища*. Санкт-Петербург, 2000. С. 10—27.